

Мапування пам'яті

ОКСАНА ДОВГОПОЛОВА

26 ЛЮТОГО 2020

Мапи і пам'ять, на перший погляд, мають небагато спільного. Адже мапи – це про простір, а пам'ять – про час; на думку спадає радянський військовий анекдот про «копати від паркану й до обіду». А проте, добре замислившись, ми зрозуміємо, що постійно картографуємо пам'ять, як індивідуальну, так і колективну, і використовуємо просторові метафори, намагаючись описувати спогади. Плин нашого внутрішнього часу мінливий, і річ не тільки в тому, на що вказав іще Аврелій Августин: коли ми чогось чекаємо, хвилини тягнуться вкрай повільно, а коли нам радісно й цікаво, пролітають швидко. Події по-різному зберігаються у спогадах: якісь здаються віддаленішими, якісь – ближчими, і ми дивуємося, коли розуміємо, що вони відбувались одночасно.

Aleksandra Morawiak

Кожен має власну, нехай і не усвідомлену, внутрішню часопросторову мапу, на якій один випадок іноді розростається так, що заступає всі інші. Одна з практик допомоги тим, хто пережив гостротравматичний досвід, полягає в мапуванні життя – буквальному малюванні карти важливих подій, які будь-коли трапилися з людиною. Це дає змогу «розширити» простір поза травмою, наповнити пам'ять тим, що доводить цінність життя. Починається таке мапування завжди з величезної травматичної Події, на тлі якої все інше здається пласким і дрібним. Коли карта набуває кольорів, страшна Подія виявляється вже не єдиною в житті. Не головною. Особа може перезавантажити мапу своєї пам'яті – і це лікує.

Індивідуальне мапування пам'яті допомагає побачити реальний світ людини, із якою ми спілкуємося. 2015 року українські художники – Дар'я Цимбалюк, Віктор Корвік, Юлія Філіп'єва – запустили в Києві проєкт «Одіссея Донбас», у якому переселенці з нині окупованих територій склали образи рідних місцевостей із важливих для себе точок: тут я ходила до дитсадка, а тут було улюблене місце для спілкування; такий маршрут здавався мені

найзручнішим, а цього будинку я з дитинства побоювався. Пам'ять про втрачений дім перетворювалася на мапу людських емоцій. 2017 року «Одіссею Донбас» реалізували в Одесі як частину проекту «Від групи до особистості: мистецтво в пошуках соціальної солідарності», керівницею якого була авторка цих рядків. У цій версії переселенці разом із художниками створювали ментальну карту вже не міста, а дому. Мапи втрачених домівок малювали на асфальті в людних місцях, а перехожих запрошували зайти «в гості»; так у повсякдення одеситів увіходив клаптик простору пам'яті іншої людини, чий досвід вони вирішували розділити. Ментальні мапи – доволі поширена нині практика, що дозволяє творити емоційні та змістові «портрети» місцевостей: карта не тільки демонструє важливі й навантажені сенсами локації, а й дозволяє виявити точки забуття й замовчування.

Із колективними мапами пам'яті ми маємо справу щодня. Наш простір розмічений маркерами минулого: пам'ятники, меморіали, навіть архітектура – усе це вводить історію в сьогодення, говорить про тяглість існування спільноти, що мешкає в цьому селі, місті, державі. Реальна карта простору, у якому ми живемо, зберігає пам'ять про те, чого вже нема. Пам'ятники саме для цього й існують. Вони налаштовують наше самоусвідомлення, оприсутнюючи історію, і створюють осередки змісту в обжитому просторі; показуючи гостям своє місто, ми торкаємося важливих точок, пов'язаних із минулим. Інколи за допомогою пам'ятників доповнюють уже наявні символічні мапи: для цього, наприклад, по всій Британській імперії у 1920-х роках почали встановлювати пам'ятники Невідомому солдату – точні копії вайтголлського Кенотафа. Рани пам'яті однаково гоїли на всіх територіях імперії, утверджуючи її єдність через жест скорботи. Мешканці постсоціалістичних країн знають чимало прикладів накидання нової ідентичності через використання єдиної мови комеморації. Символічне мапування простору, отже, може бути як інструментом відтворення ідентичності, так і засобом символічної апропріації, демонстрації влади.

У студіях колективної пам'яті ніколи не бракувало просторових метафор: це й «місця пам'яті», і «не-місця», і «мнемонічні регіони». Вони, звісно, не обов'язково відсилають до точок на карті: скажімо, місцями пам'яті можуть бути поетичні рядки, пісні, чи персонажі фільмів; ідеться скоріш про «закидання якоря» на символічній мапі обжитого простору спільноти, позначення точок відтворення сенсів.

Неможливо аналізувати колективну пам'ять поза метафорами руху, бо ж усі форми людського пам'ятання виникають у соціокультурних контекстах і мають «мандрувати», щоб залишатися живими.

До не-місць належать уявні регіони минулого, накладені на сучасний ландшафт, накинута йому ззовні; яскравий приклад осмислення цього явища – проєкт «Sissi Quartier» творчої групи «Polygon Creative Empire». Художники прагнуть наголосити на фіктивності комеморативного простору, розміченого переважно туристичною пам'яттю про імператрицю Сіссі, дослідити й візуалізувати те, як комерційні структури штучно формують туристичні регіони, мало пов'язані з реальним простором. Щоб досягти цієї мети, «Polygon Creative Empire» імітує створення «неісторичного» регіону, зосереджуючи увагу на території, що зараз належить трьом державам, – умовному «золотому трикутнику» між Віднем (Австрія), Братиславою (Словаччина) і Дьором (Угорщина). Цей туристичний простір позначений пам'яттю про «золоту добу» Сіссі, витонченої та шляхетної. У масовій культурі імператриця перетворилася з реальної людини на попікону, порожній образ, що відсилає до блискучої епохи *fin de siècle*; її вродлива, неконфліктна й одновимірна постать, на яку можна просто дивитися з німим захопленням, дуже зручна для туристичного бізнесу.

Іще одне поняття, яким оперують дослідження пам'яті, – це мнемонічні регіони. Вони виникають в уяві після певних фатальних змін, які змушують замислитися про можливу «спільну долю» людей, що там мешкали. Наприклад, Центральна Європа (*Mitteleuropa*) з'явилася на ментальній карті Європи після Першої світової війни, а після Другої світової її почали осмислювати як територію з особливим історичним досвідом і окремою ідентичністю. Адже тутешнє населення пережило національні змагання міжвоєнного часу, а потім трагедії Другої світової та злочини тоталітарних режимів – як нацистського, так і сталінського. Пам'ять про етнічно й мовно змішаний простір, що перебував під владою кількох імперій, перетворила Центральну Європу на окремий мнемонічний регіон. А роздуми про спільну долю цих земель склалися в космополітичну утопію – значною мірою ретроактивне місце пам'яті про мультикультурний світ, знищений катастрофами ХХ століття. Фантазія про щасливе австро-угорське минуле лежить в основі роману Софії Андрухович «Фелікс Австрія»; цей міф осмислюють у збірці «Моя Європа» Юрій Андрухович і Анджей Стасюк, показуючи його побутування по різні боки українсько-польського кордону.

Ментальна карта може ставати полем фіксації мандрівки (як іще описувати мандрівку, якщо не через мапу?), схоплювати не тільки «місця» та «регіони», а й певні події чи саму рухливу природу пам'яті. Німецька дослідниця Астрід Ерлл узагалі вважає, що неможливо аналізувати колективну пам'ять поза метафорами руху, бо ж усі форми людського пам'ятання виникають у соціокультурних контекстах і мають «мандрувати», щоб залишатися живими: наприклад, створений в Англії ритуал вшанування Невідомого солдата поширився світом, набуваючи власних рис у кожній новій країні. Справді, наша орієнтація в світі неминує обрамлена просторовими уявленнями. Тому й пам'ять хочеться мапувати, зіставляти з точками на реальній чи уявленій карті; щось бачити як саме серце свого життя, щось відсунути трохи далі, щось

зовсім винести за контури світу, у якому ми погоджуємося жити. У стосунках зі світом кожен із нас – картограф, що ретельно розставляє умовні позначки різних кольорів і розмірів. Якісь із цих позначок вказують на реальне минуле, якісь – на те, що ніколи не трапилось, хоча могло б. Географічний простір стає тлом для людських «мап», сплетених зі спогадів – і саме тому таких різних, що годі шукати для них спільного знаменника.

ОКСАНА ДОВГОПОЛОВА

26 ЛЮТОГО 2020